

ILM-MA'RIFAT VA AXLOQ TO'G'RISIDAGI FIKRLAR JALOLIDDIN DAVONIY ASARLARIDA

Katta o'qituvchi Soibnazarova M.N.,

Annotatsiya: Mazkur maqolada Jaloliddin Davoniyning «Axloqi Jaloliy» asarida ilm-ma'rifat va axloq to'g'risidagi fikrlarining ta'lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: axloq, oila, fazilat, yaxshilik, yomonlik, insoniylik, razillik, dunyoqarash, komil inson, tarbiya.

Jaloliddin Muhammad Ibn Asad as-Siddiqiy al-Davoniy Eronning Kazarun viloyatidagi Davon qishlog'ida 1427 yilda dunyoga kelgan. Jaloliddin Davoniy boshlang'ich ma'lumotni qishlog'ida olgach, Sherozga keladi va u yerda madrasada tahsil ko'radi. Madrasada u musulmon qonunshunosligi (fiqh) bilan maxsus shug'ullanadi hamda ilm-fan sirlarini mashhur odamlardan o'rganib boshlaydi. Uning otasi Sa'diddin ham o'z zamonining fozil kishilaridan bo'lib, o'g'lining ham ilm-fanni chuqur egallashiga yordam beradi. Madrasani tamomlagach, Davoniyning ilmiy qobiliyatidan xabardor bo'lgan Eron hukmdori Sulton Yoqub Oq qo'yinli tomonidan Sheroz shahriga qozi etib tayinlanadi. U madrasada ham mudarrislik, ham qozilik vazifalari bilan shug'ullana boshlaydi.

Davoniy faqat o'z yurtida emas, balki o'zga mamlakatlarda ham shuhrat qozonadi. Turli shaharlardan talabalar kelib, unda tahsil oladilar va ular orasidan ham yetuk fozilu fuzalolar yetishib chiqadi. Davoniy keyinchalik Eron, Iroq, Hindistonda, Koshon, G'ilon, Tabriz, Hirot shaharlarida sayohatlarda bo'lib, ko'plab olimlar bilan hamsuhbat bo'lib, o'zining bilimi, dunyoqarashini yanada boyitgan. Davoniy umrining oxirgi yillarini o'z qishlog'ida o'tkazgan. Olim 1502 yilda vafot etgan.

Kazarun yaqinidagi qishlog'i Davonga dafn etilgan. Davoniy o'z davrining ilm-fantaraqqiyotiga katta hissa qo'shgan qomusiy olim. Uning yirik olim

bo'lib yetishishida Samarqand, Hirot ilmiy muhitining ham katta ta'siri bo'lgan. Chunki, ilm-fan XIV-XV asrlarda xuddi ana shu ikki yirik fan va madaniyat markazidataraqqiy etgan. Davoniy bu ikki shahar ilm ahllari, shuningdek, Vizantiya, Ozarbayjon, Qirmon, Hurmuz, Tabariston, Xuroson va Jurjon olimlari bilan uzviy

aloqada bo'lgan. Ayniqsa, Hirotida bo'lganda mashhur shoir va mutafakkir Abdurahmon Jomiy bilan uchrashgan va keyinchalik u yerdan ketganidan so'ng

ham alloma bilan xat yozishib turgan.

Demak, Davoniyning yetuk olim bo'lib yetishishida Yaqin va O'rta SHarq Movarounnahrdagi yetuk olimlar bilan hamkorlik qilishi muhim omil bo'lgan. Davoniyning madrasadagi uzoq vaqt mudarrislik faoliyati uning ta'lim-tarbiyato'g'risida o'z qarashlariga ega ekanligini ko'rsatadi.

H. Aliqulov tadqiqotlarida keltirilishicha, Davoniyning hayoti va faoliyati, ilmiy-pedagogik merosini SHarq va G'arb olimlari Xondamirning «Habib us-siyar» kitobiga tayangan holda tadqiq etganlar. Samarqandlik olim Abu Tohir Xo'janing «Axloqi Muzaffariy», SHamsiddin Somiyning «Qomus ul-allom» asarlarida alloma haqida ma'lumotlar berilgan. Lekin H. Aliqulov Jaloliddin Davoniy haqida batafsil ma'lumot Ali Davoniyning «Jaloliddin Davoniy» nomli kitobida, A. M. SHastrining «Islom madaniyati haqida lavhalar» nomli asarida, ingliz tilida chop etilgan «Islom qomusi», M. Duayt va D. D. Donal'dsonlarning kitoblarida ancha batafsil aytib o'tilganini ta'kidlaydi.

H. Aliqulovning tadqiqotlaridan ma'lum bo'lishicha, Davoniydan quyidagi ilmiy meros qolgan: «Risoi isboti vojib» (Zaruriyatning isboti haqida risola), «Risoiat ul-mufradot» (Moddalar haqida risola), «Risoiat ul-huruf» (Harllar haqida risola), «Risoiati fi tavjix ul-tashbix» (Majoz talqini haqida risola), «tariqati tarbiyat ul-avlod» (Bolalarni tarbiyalash usuli), «Arznoma» (Armiyani boshqarish qoidalari) kabilar shular jumlasidandir.

Shuningdek, Davoniyning she'rlari ham «Foniy» taxallusi bilan chop etilgan.

Lekin dunyoga mashhur bo'lgan, fors tilida yozilgan «Ahloqi Jaloliy» asaridunyo­ning ko'p tillariga tarjima qilingan va shuhrat qozongan. Mazkur asar 1470-1478 yillarda yaratilib, G'arbiy Eron Hokimi Uzun Hasangabag'ishlangan. Bu asar 1839 yilda V.F.Tompson tomonidan ingliz tiliga tarjima qilingan. 1911 yilda Kal'kuttada nashr qilingan. 1948 yilda Eshonjon Ibn Muhammadxo'ja tomonidan o'zbek tiliga qisqacha tarjima qilingan. Mazkur asar nirus sharqshunosi A.A.Semyonov fikriga tayangan holda unimusulmon SHarqidagi mashhur kitoblar qatoriga qo'shadi, deydi tadqiqotchi'.

Haqiqatdan ham ushbu asar Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Nasriddin Tusiy va boshqalarning axloq mavzusidagi asarlari qatorida turadi va axloqiy tarbiyada o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan asar sanaladi.

«Axloqi Jaloliy»da ham inson kamoloti uchun eng zarur bo'lgan axloqiy fazilatlar yo'llari va usullari bayon etiladi.

«Axloqi Jaloliy» uch qismdan iborat. Birinchi qism - axloq faniga, ikkinchi Qism «Odamning ichki holati» oilaviy hayotiga, uchinchi qism-«SHahar (davlat)ni boshqarish va podshohlar siyosati», deb atalib unda muhim ijtimoiy-siyosiy masalalar ko'tariladi. CHunonchi, jamiyatning paydo bo'lishi, davlat va uniboshqarish masalalari, xalqning farovon hayot kechirishida podsholarning o'rni, ilm-fan taraqqiyotining jamiyatda tutgan o'rni bayon etiladi.

Biz, asosan Davoniyning, insonning haqiqiy kamolotga yetishida aqliv va axloqiy shakllanishi masalalariga to'xtalamiz. Avvalo, Davoniy va boshqamutafakkirlarga ergashib o'zining axloqiy qarashlarini talqin etdi.

Masalan, Abu Nasr Forobiy, Nasriddin Tusiy, Ibn Sinolar kabi inson kamolotga erishishida adolat, donolik, shijoat singari yuksak fazilatlarga egabo'lishi, hissiy bilim bilan bir qatorda narsa va hodisalarning mohiyatini idrok qilishni to'g'ri talqin etdi. Davoniy insonning kamolotga erishishi uning boshqalar bilan munosabatiga ham bog'liq ekanligini ta'kidlaydi, jamiyatda, ma'lum ijtimoiy muhitda, boshqalar bilan aloqada shakllanib tarbiya topgan inson o'zi yashagan jamiyatda adolat hukmron bo'lsa, unda baxt-saodatga erishishi mumkin devdi.

Shuning uchun u «Axloqi Jaloliy» asarida jamiyatni adolatli -- fozil shaharga vajohil shaharlarga bo'ladi. Forobiy kabi Davoniy ham fozil shahar boshqaruvchisida o'nta eng yaxshi fazilat mujassamlangan bo'lishi kerak, deydi.

Bular:

- birinchisi - hukmdor odamlarni e'zozlashi;
- ikkinchisi davlat ishlarini adolatli ijro etishi;
- uchinchisi - hirs va shahvatga berilmasligi;
- to'rtinchisi hukmdorlikda shoshma-shosharlik va g'azabga yo'l qo'ymasligi, balki shafqat va muruvvatga asoslanishi;
- beshinchisi irodasidan kelib chiqishi;
- oltinchidan - xalq ehtiyojini qondirishga oid ishlarni bajarishga harakat qilishi; yettinchisi - halqqa nisbatan odil bo'lishi;
- sakkizinchi - har bir ishni maslahatlashib, kengashib hal etishi;
- to'qqizinchisikishini uning qobiliyatiga monand lavozimga tayinlashi, qobiliyatsiz kishilargaxalqning ehtiyojini qondirish uchun xudoning yuqori lavozim bermaslikni;
- o'ninchisi- har bir - adolatli farmonlar chiqarishi, qonunni buzishga yo'l qo'ymaslik kabilardir.

Shuningdek, Davoniy hukmdorning diniy majburiyatlarga ham rioya etishi kerakligini ta'kidlagan. Ko'rinib turibdiki, adolatli shox timsoli Davoniy istagan axloqiy kamol topgan shaxsdir.

Davoniy «Axloqi Jaloliy»da ijtimoiy-siyosiy masalalarga qayta-qayta murojaat etadi. Chunonchi, jamiyatning paydo bo'lishi, davlat va uni boshqarish masalalari, adolatli va adolatsiz podshohlar, ilm-fan taraqqiyotining jamiyatdatutgan o'rni, aqliy va axloqiy tarbiya, insonda ijobiy xislatlarni tarkib toptirish masalalari va boshqalar shular jumlasidan.

Davoniy o'z asarida insonni ijtimoiy mavjudot sifatida qaraydi, inson faqat jamiyatda, kishilar orasida, ular bilan munosabatda shakllanadi, degan fikrni ilgarisuradi. U o'tmish olimlarining ta'lim-tarbiyaga oid asarlaridagi

an'analarnirivojlantirgan holda o'z qarashlarini o'tkir ruhshunos olim sifatida ham talqin

etadi, uning fikricha bola yaxshi fazilatlarni ta'lim-tarbiya natijasida egallashi mumkin. Chunki, bolada his-tuyg'u juda erta shakllanib boradi, u ulg'aya borgan sari ayrim juz'iy narsalarni ham ajrata boshlaydi, tana a'zolari mustahkamlanadi, narsa va hodisalarni bir-biridan ajrata boshlaydi, yaxshilik va yomonlik to'g' risida tasavvurga ega bo'la boshlaydi, aqli to'lishib, ongi o'sadi deydi olim. Ana shu paydo bo'lgan sezgi va aql orqali tashqi dunyoni bilishi mumkin deydi.

Demak, yuqoridagi fikrlarga asoslanib, Davoniy insoniy fazilatlarga ega bo'lishdata'lim-tarbiyaning o'rniga katta ahamiyat berganligining guvohi bo'lamiz.Davoniy insoniy fazilatlarni to'rtga bo'ladi: donolik, adolat, shijoat, iffat.Bular orqali qadim-qadimlardan insonning xulq-odobi belgilangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Sh.M.Mirziyoyev : "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz" . Toshkent -2017-yil.
2. Sh.M.Mirziyoyev: " Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz". Toshkent-2017-yil.
3. M.M.Xayrullayev : " Buyuk siymolar , allomalar" T.Meros-2010
4. K.Xoshimov, S.Nishonova : " Pedagogika tarixi" . Toshkent-2010
- 5.Munarova, R. N. O. S., &Soibnazarova, M. N. L. (2022). ONTOGENEZNING TURLI DAVRLARIDAGI SHAXS IQTIDORINI NAMOYON BO 'LISH JIHATLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(2), 682-688.
- 6.Munarova, R. N. O. S., & Soibnazarova, M. N. L. (2022). ONTOGENEZNING TURLI DAVRLARIDAGI SHAXS IQTIDORINI NAMOYON BO 'LISH JIHATLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(2), 682-688.
- 7.Norpulatovna, S. M. (2021, January). THE PROBLEMS OF HUMANITY IN PHILOSOPHICAL SCIENTIST. In Euro-Asia Conferences (Vol. 1, No. 1, pp. 478-479).

- 8.Norpulatovna, S. M. (2021, January). THE PROBLEMS OF HUMANITY IN PHILOSOPHICAL SCIENTIST. In Euro-Asia Conferences (Vol. 1, No. 1, pp. 478-479).
- 9.Soibnazarova, M. (2022). БУЮК МАЪРИФАТПАРВАР М.БЕХБУДИЙНИНГ ПЕДАГОГИК ФИКРЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДАГИ АҲАМИЯТИ. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 2(6). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/5572>
- 10.Soibnazarova, M. (2022). ЁШ АВЛЮДНИНГ МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯСИДА МУТАФАККИРЛАРНИНГ ФИКРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 2(6). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/5573>
- 11.Soibnazarova, M. (2022). АЛЛОМАЛАР АСАРЛАРИДА ИНСОНПАРВАРЛИК МУАММОЛАРИ. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 2(6). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/5574>
- 12.Sanakulova, Z. A., & Soibnazarova, M. N. (2017). Modular training as a pedagogical technology. Pedagogicheskoe masterstvo: X Mezhdunarodnaya nauchnaya konferentsiya, Moskva, iyun'2017.
- 13.Санакулова, З. А., & Соибназарова, М. Н. (2017). Модульное обучение как педагогическая технология. In Педагогическое мастерство (pp. 20-22).
- 14.Соибназарова, М. Н., & Санакулова, З. А. (2016). Некоторые психологические проблемы общения в подростковом возрасте. Молодой ученый, (5), 737-739.
- 15.Санакулова, З. А., Соибназарова, М. Н., Бойтураева, Н. И., & Юлдашев, Ш. Э. (2016). Психологические условия формирования навыков самостоятельного мышления у учащихся. Молодой ученый, (8), 1022-1024.